

Autor: *Hanna Szuka*
Tłum./Transl.: *Joanna Krawczyk*

The POLISH NATIONAL *attire* –
TRADITION AND HISTORICAL AWARENESS IN PRACTICE ■ Part I (the 15th–18th century)

POLSKI *strój narodowy*

TRADYCJA I ŚWIADOMOŚĆ HISTORYCZNA W PRAKTYCE ■ Część I (Wiek XV–XVIII)

Wawrzyniec Fredro wjeżdża w poselstwie do Stambułu

– Juliusz Kossak 1883, (Muzeum Narodowe w Warszawie)/

Wawrzyniec Fredro a Polish envoyee entering Istanbul

– Juliusz Kossak 1883, (National Museum in Warsaw)

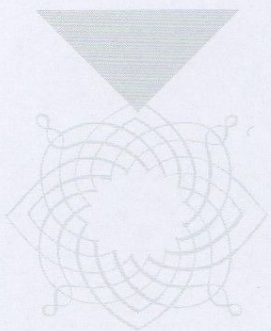
Dawno, dawno temu kiedy między Wartą a Dnieprem formowała się i trwała przez niemal 400 lat Rzeczpospolita Obojga Narodów, ludzie żyjący na tych ziemiach dumni i bogaci, stworzyli wyjątkową kulturę czerpiącą z dorobku Wschodu i Zachodu, a jednak własną, oryginalną i niepowtarzalną. To połączenie kultur, ich przenikanie przez wieki, pozostawiło trwały ślad w kulturze materialnej w postaci polskiego stroju narodowego. W odróżnieniu od strojów ludowych, które do dnia dzisiejszego zachowały regionalną odrębność, polski strój narodowy występował na całym terytorium Rzeczypospolitej, a nawet był przyjmowany poza jej granicami jako oryginalna moda polska. Formowanie się polskiego ubioru począwszy od XV wieku przebiegało w sposób naturalny i ściśle wiązało się z rozwojem kraju, a przede wszystkim sta-

łym przesuwaniem jego granic na wschód i południe. Wieki XVI i XVII to nieustanne wojny na wschodzie ale także ogromny wzrost gospodarczy, a co za tym idzie rozwój handlu i konsumpcji. Niezwykle bogactwo stroju polskiego tak w materii jak i w formie, odzwierciedlała ówczesną pozycję gospodarczą i polityczną kraju. Pozostawiając na boku kwestie polityczne i społeczne nierówności, widzimy jak bogatą i oryginalną kulturę wytworzyła polska szlachta na przełomie XVI i XVII wieku. Ostatecznie proces formowania się polskiego stroju narodowego zakończył się w połowie XVIII wieku. Z uwagi na fakt, że strój narodowy był używany powszechnie, stanowił swego rodzaju demonstrację polskości (oczywiście w odniesieniu do stanu szlacheckiego). Zapewne też, występowanie królów elekcyjnych podczas koronacji i ważnych uroczystości, w narodowym stroju polskim (Władysław IV, Jan III Sobieski, August III Sas, Stanisław August Poniatowski), było politycznym gestem wobec społeczności szlacheckiej, która niezwykle przywiązana do własnej tradycji była jednocześnie ówczesnym elektoratem z prawem głosu przy wyborze monarchy.

Po utracie suwerenności terytorialnej, polska kultura rozwijała się nadal, choć pod koniec XVIII wieku wyraźnie zamykała się epoka kultury sarmackiej. Przez cały XIX wiek, który był czasem walki o niepodległość i epoką formowania się współczesnego narodu polskiego, używanie polskiego stroju narodowego było demonstracją polityczną objętą zakazem używania w miejscach publicznych pod karą więzienia lub zesłania na Sybir.

Ale przekorna polska dusza przechowywała i pielęgnowała przez pokolenia tradycję narodowego stroju, przypominającą nam o najlepszych latach i wzorach Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Dzisiaj wartości kulturowe i artystyczne stroju polskiego najpełniej pokazujemy w konkursach kostiumowych, podczas zawodów jeździeckich. Stroje nawiązujące do najlepszych XVII wiecznych wzorów, prezentowane na żywo, w ruchu, w naturalnym otoczeniu są niezwykle widowiskową, żywą lekcją historii kultury narodowej. Uformowany przez wieki polski strój narodowy, w swoim bogactwie formy i ozdób, na który składa-

Along, long time ago, the lands between the Warta and Dnieper Rivers were a home to a country called the Polish-Lithuanian Commonwealth that lasted for almost 400 years. The people inhabiting those lands, wealthy and proud, created a unique culture drawing on both Eastern and Western heritage, but still managed to make it their own. This mixture of cultures, their influencing each other through the centuries, left a lasting mark on the material culture in the shape of the Polish national attire. Compared to traditional folk costumes, which until this day have retained their regional distinction, the Polish national attire was present on the entire territory of the Commonwealth and was considered abroad as the original Polish fashion. The Polish attire began forming in the 15th century and came about in a natural way, being closely connected to the country's growth, mainly with the constant shifting of the borders more to the east and south. The 16th and 17th centuries are associated with constant wars in the east, but it was also a period of huge economical growth, which translated to the progress of trade and consumption. The incredible richness of the Polish attire both in materials and form reflects the then economic and political position of our country. Setting aside political issues and social disparity, we see the rich and original culture that the Polish nobility created at the turn of the 16th and 17th centuries. The process of forming the Polish national attire ended in the middle of the 18th century. Due to the fact that the national attire was used regularly, it became a sort of demonstration of Polish identity (of course in regards to the nobility class). Certainly the appearance of the elective kings during their coronation and other

important ceremonies in the Polish national attire (Władysław IV, John III Sobieski, Augustus III, Stanisław August Poniatowski), was a political gesture towards the noblemen, which were very attached to their own tradition and were at the same time the kings' electorate with a right to vote for the country's monarch.

After Poland lost its territorial independence, the Polish culture still kept on developing, though by the end of the 18th century the era of the Sarmatian culture was evidently coming to an end. During the entire 19th century, which was a time of fighting for independence and an era when the modern Polish nation was forming, the wearing of the Polish national attire was a political demonstration prohibited in public places under the penalty of prison or exile to Siberia.

But the contrary Polish soul maintained and nurtured the tradition of the national attire over generations, recalling the best years and standards of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Today the cultural and artistic values of the Polish attire are best shown in costume competitions, during equestrian events. XXX. Costumes referencing the best 17th century designs, presented live, in motion, in natural surroundings are an extremely spectacular, hands-on history lesson about national culture. The Polish national attire, formed over the centuries together with its richness of form and ornamentations, its unique elements, their specific names, methods of wearing, changes of design, materials and colors, is the main part of this hereby article.

The renaissance, the 15th/16th century – a golden era of the Polish national attire

From the many names, their details and descriptions, it is evident that in 15th century Poland people wore all kinds of clothing known in Europe. There were Italian gar-

Antoni Stanisław Szczuka, ok.1750, malarz polski – fot. nr /1/

Antoni Stanisław Szczuka, ok. 1750, Polish painter

Stefan Czarniecki – fot. nr /2/

ją się zasadnicze elementy, które stanowią o jego niepowtarzalnym, oryginalnym charakterze, ich nazwy, sposób noszenia, zmiany kroju, materiału, kolorów i zdobie-

giej połowie XV wieku. Znaczny wpływ na kształtowanie się renesansowego ubioru w Polsce wywierał intensywny rozwój handlu zagranicznego. Do bogaczącej się nie-

nia wypełniają zasadniczą część niniejszego artykułu.

Renesans XV/XVI wiek – Złoty okres polskiego ubioru narodowego

Z rozlicznych nazw ubiorów i ich szczegółów oraz określeń wynika, że w Polsce w XV wieku noszono wszelkie znane w Europie stroje. Były więc ubiory włoskie, wszystkie odmiany współczesnej mody niemieckiej, hiszpańskiej, a także widać było wpływy poważnych i barwnych ubiorów wschodnich, które przedostawały się do Polski poprzez Węgry oraz przez Ruś. Wpływy Wschodu, widoczne często w nadmiernej barwności ubiorów reprezentacyjnych od połowy XV wieku, Jan Długosz datował od 1466 roku.

Wpływy postaw kosmopolitycznych na ubiór polski w XVI w. miały charakter marginalny. Rozwijające się wśród szlachty poczucie świadomości narodowej (oparte na pogłębiającej się świadomości historycznej) skłaniało do rozwijania treści narodowych. Wielowiekowe tradycje swojego narodu, a zarazem jego odrębności podkreślali polscy dyplomaci wyjeżdżający za granicę w dru-

ustannie Rzeczypospolitej coraz częściej na jarmarki w Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Lublinie i Gdańsku przybywali ze swoimi towarami kupcy włoscy, angielscy, francuscy, hiszpańscy i inni. Znajdowali oni w Polsce korzystne rynki zbytu dla swoich towarów. W ciągu XVI wieku znacząco rozwinął się handel tekstyliami. Osiedleni Włosi zdominowali ten handel sprowadzając do Polski cenne złotogłównia florenckie o skomplikowanej wieloosnowowej i wielowątkowej strukturze. O efekcie tych tkanin stanowił wątek złoty lub srebrny, na którego tle deser występował w postaci barwnego rysunku. Z Włoch sprowadzano także florenckie telety, wzbogacane często wątkiem złotym, wprowadzanym do tła w partiach deseni, oraz aksamity strzyżone i pętelkowe, przywożone z Genui, Florencji, Lukki i Neapolu. Poważną pozycję w imporcie tkanin włoskich zajmowały atłasy i adamaszki. Ze Wschodu z Persji i Turcji przywożono do Polski za pośrednictwem Ormian kosztowne złotogłównia, adamaszki i atłasy oraz popularne muchajery i czemelety, tkane z najgorszych gatunków wełny owczej a niekiedy i koziej. Z Turcji przywożono też jedwabie tkane w poprzeczne barwne szlaki używane do przepasywania żupa-

Władysław IV jako królewicz w stroju polskim
 – Pieter Claesz Soutman, ok. 1642, (zbiory wilanowskie) – fot. nr /3/

Władysław IV as a royal heir in Polish national dress
 – Pieter Claesz Soutman, ok. 1642 (Wilanów Palace collection)

Wacław Piotr Rzewuski, ok. 1773, malarz polski – fot. nr /4/

Wacław Piotr Rzewuski, ok. 1771, Polish painter

nów. Oprócz tkanin importowano ze Wschodu skóry safianowe, bogato zdobioną broń i pochodzące przeważnie z Brussy wyroby złotnicze. Barwy tkanin były w XVI wieku in-

odpowiednich określeń łacińskich, a może dla lepszej orientacji spadkobierców, dodawano w tekstcie aktualne polskie nazwy ubiorów.

tensywne zarówno w welnie jak i jedwabiu, lecz ze względu na używane do farbowania szlachetne barwniki roślinnego pochodzenia, nawet przeciwstawne połączenia barw dobrze się ze sobą harmonizowały. W wieku XVI intensywnie rozwijały się rzemiosła związane z przerobem skór oraz krawiectwo i czapnictwo. Znacząco rozwinęło się złotnictwo już nie tylko w dużych miastach, ale także w małych miasteczkach. W dobie renesansu szlachta przeżywała pełny rozkwit zarówno polityczny, jak i ekonomiczny, co związane było z rozwojem gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. Znamienne jest zjawisko umacniania się pozycji szlachty w sferze konsumpcyjnej. Cennego materiału do studiów nad ubiorem polskim XVI wieku dostarczają drzeworyty przedstawiające sceny zbiorowe z posiedzeń sejmu polskiego włączone do „Zbiorów praw i przywilejów koronnych.” Tego typu ilustracje zdobia „Statuty Łaskiego” z 1506 r., „Statuty Herburta” z 1570 r. i „Statuty Sarnickiego” z 1594 r. Bardzo bogate co do ilości przekazów o strojach są źródła pisane, a zwłaszcza inwentarze pośmiertne. Wprawdzie w pierwszej połowie XVI wieku redagowane były po łacinie, ale wobec braku

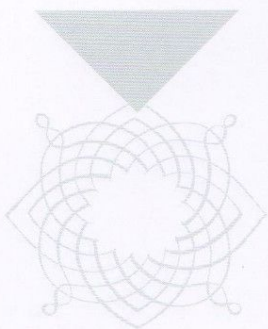
Po raz pierwszy w 1545 roku spotykamy się w rachunkach króla Zygmunta Augusta z nazwą *delia*, występującą w komplecie ubiorów myśliwskich. Delia ta była uszyta z adamaszku z podbiciem lisim i zapięciem na trzy pary jedwabnych pętl. Charakterystyczne cechy delii znane są dopiero z okresu mody z połowy XVI w., gdy stała się reprezentacyjnym ubiorem polskim.

Wiele przykładów ubiorów kształtowanych na wzorach wschodnich dostarczają miniatury „Pontyfikatu Erazma Ciolka”. Szczególną uwagę zwraca tam zielony przesywany ubiór ze zwężającymi się rękawami, spod którego wystają fragmenty lilowo różowego stroju spodniego. Ubiór wierzchni przypomina swym krojem późniejsze kontusze, natomiast spodni żupan. Ponieważ moda zakładania na siebie dwóch ubiorów i przepasywania ich pasem z tkaniny była typowa dla państw wschodnich, należy przypuszczać, że strój przedstawiony na tej miniaturze, był jedną z odmian wschodniej mody, która później znalazła również wielu zwolenników w Polsce.

W drugiej połowie XVI wieku odzież robiona na wzór wschodni była w naszym społeczeństwie tak popularna, że stała się

ments, all kinds of modern German fashions, Spanish, as well as visible influences of colorful Eastern garments, which found their way to Poland through Hungary and Rus. Eastern influences, an excess of color in representative attire, were seen since the mid 15th century (Jan Długosz dated them as early as 1466).

The influences of cosmopolitan attitudes on the Polish attire in the 16th century had little significance. The development of a national identity among the noblemen (based on a deepening understanding of historical awareness) encouraged them to focus national issues. Polish diplomats emphasized the centuries old tradition of their nation, and at the same time its autonomy, when travelling abroad in the second half of the 15th century. The intensive development of foreign trade in Poland had a great influence on the forming of the renaissance attire in Poland. The country was becoming wealthier and merchants from Italy, England, France and Spain were more and more frequent visitors at the fairs in Cracow, Lviv, Poznań, Lublin and Gdańsk, where they found favorable markets for their merchandise. During the 16th century the textile trade greatly increased. Italians living in Poland dominated this trade by importing to our country valuable fabrics (including “cloths of gold”). An important part of the Italian imports were satin, damask and velvet. Import from the East (Persia and Turkey) included expensive cloths of gold, damasks, satin and cheaper fabrics made from poorer quality sheep and goat wool. Turkey was also a source of colorful, striped silks used as sashes for the traditional *żupan* garment. Apart from fabrics Eastern imports included leather, lavishly ornamented weapons and products made from gold, mainly from Brussa. The colors of the fabrics in the 16th century were very intensive both on wool and on silk, but due to the use of plant pigments

even opposing colors looked good next to each other. The 16th century saw a development of craftsmanship associated with leather, tailoring and hat-making. Gold-smithery noted a significant growth not only in large cities, but also small towns. During the renaissance era the nobility class enjoyed a political and economical bloom, which was associated with the growth of the manorial economy. Noblemen were getting very comfortable as consumers. Valuable research material regarding 16th century Polish attire are woodcuts depicting group scenes from the sessions of the Polish sejm. These types of illustrations can be found in many publications from the 16th century. Other very informative research materials are written sources, especially posthumous inventories. Although in the first half of the 16th century these were written in Latin, current names of these garments were added in Polish – probably due to a lack of Latin descriptions or for the better understanding of the heirs.

For the first time in 1545 we find among Sigismund II Augustus' receipts the term *delia*, which was part of the hunting attire. *Delias* were made out of damask, lined with fox fur and fastened with three pairs of silk loops. The characteristic traits of *delias* are known from the mid 16th century, when it became a representative Polish attire.

Many examples of garments influenced by eastern patterns can be found in the miniatures titled "Pontyfikał Erazma Ciołka". Especially interesting is a green garment with narrowing sleeves, from under which we can make out fragments of a purple-pink undergarment. The outerwear resembles the later *kontusz*, whereas the one underneath – the later *żupan*. Because the trend of putting together two garments and belting them with a fabric sash was typical for Eastern countries, we can assume that the attire presented in the miniature was one of the variations of the eastern trends,

Janusz Radziwiłł, malarz gdański, po roku 1655 (zbiory wilanowskie) – fot. nr /5/

Janusz Radziwiłł painter from Gdańsk, after 1655, (Wilanów Palace collection)

Stefan Batory, malarz polski, koniec XVI w. (zbiory wilanowskie) – fot. nr /6/

King Stefan Batory, Polish painter, end of XVI th century, (Wilanów Palace collection)

pierwowzorem tworzącego się w tym czasie polskiego stroju narodowego, składającego się z żupana, kontusza, jedwabnego pasa i butów z cholewami. Uzupełnieniem

się przedmiotem krytyki. Jan Kochanowski pisał: „Poradźmy się rady czyjej, kołnierz to u deliej, czy delija u kołnierza na grzbiecie cnego rycerza?”. Podobnie jak większość

tego ubioru były podgolone z tyłu włosy i długie zwisające wąsy. Moda podgolonych czupryn przedostała się do Polski za pośrednictwem Węgier i w drugiej połowie XVI w. stała się popularna wśród szlachty. Strój wschodni pociągał swoją egzotyką, zapewniał także wygodę w życiu codziennym oraz był dostosowany do naszych warunków klimatycznych.

Żupany zaczęto w Polsce nosić od połowy XVI w. – pierwsza o nich wzmianka pochodzi z 1542 roku. Odznaczały się one dość wysokim kołnierzem w tyle i łagodnie obniżonym do rozmiarów wąskiej listwy na przodzie. Taki krój kołnierza był znany wcześniej na Węgrzech. Żupany na użytek codzienny szyto z sukna i lżejszych tkanin wełnianych, a na wystąpienia reprezentacyjne z adamaszku. Na żupan zakładano delię, która różniła się od dawnych szub krojem przodu przylegającego do figury i zawsze nadającego się do zapięcia. Najwcześniejsze ich odmiany nie miały rękawów i były spinane pod szyją rzędem guzów lub klamrą. Zwykle rękawy w deliach miały znaczenie tylko dekoracyjne – zwisały z ramion, były dość wąskie i wydłużone. Ważnym elementem ubioru był kołnierz, od którego wielkości uzależniano charakter stroju. Im kołnierz większy, tym delia bardziej elegancka i okazała. Nic więc dziwnego, że dbający o ubiór mężczyźni przesadzali z wielkością kołnierza, który stał

renesansowych ubiorów delie szyto w zależności od warunków klimatycznych i stanu posiadania, z kosztownego falendyszu (sukno importowane z Anglii, Holandii lub Czech) oraz cięższych i mniej spłśnionych tkanin wełnianych typu karazji czy czamletu. Podszywano natomiast atlasem, kitajką (tańsza tkanina jedwabna), bagazją (tkanina bawełniana zw. płótnem tureckim), gorszymi gatunkami płótna lub futrzanymi blamami. Delie charakteryzowały żywe barwy i śmiałe łączenia kolorów wierzchu i spodu. Dla zwiększenia efektu wykańczano je listwami, pętlcami, ozdobnymi guzami, które bywały poważną lokatą kapitału. Umieszczone na przodzie delii dwa pionowe rozcięcia dawały możliwość wysunięcia dłoni lub oparcia jej na rękojeści szabli. Oprócz delii reprezentacyjnych z dużymi kołnierzami noszone były delie o długości żupana lub tylko nieco od niego krótsze. Zwykle odznaczały się one brakiem kołnierza i skróconymi do łokcia rękawami. Delię można było nakładać na rękawy ubioru spodniego, narzucać na ramiona, spinając pod szyją albo nosić spiętą pod szyją – z prawym rękawem nałożonym, a na lewe ramię tylko narzuconą.

Do ubiorów, które zostały wprowadzone za króla Stefana Batorego należały **kopieniaki** (od nazwy tureckiej *kopenek*, czyli płaszcz ochronny od deszczu), prawdopodobnie w dwóch rodzajach. Pierwszy

Buława hetmańska Rzewuskich,
Persja ok. poł. XVII w., (zbiory na Wawelu) – fot. nr /7/

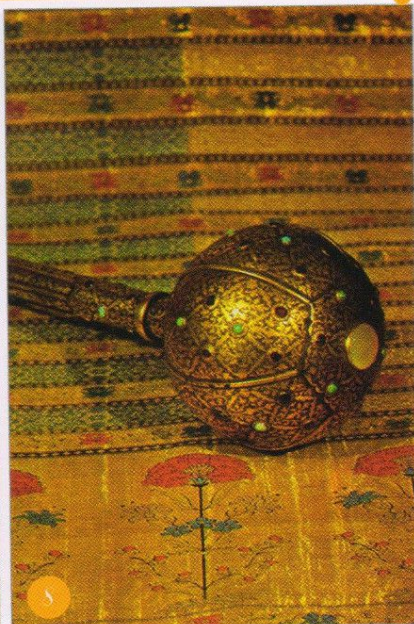
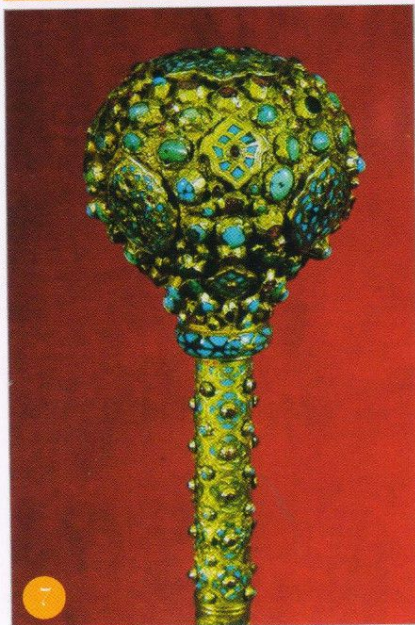
Marshal mace of Rzewuskis, Persia, middle of XVII th century, (the Wawel Castel collection)

Buława hetmana Michała Wiśniowieckiego,
Polska, wyrób ormiański, XVII w. (zbiory Czartoryskich, Kraków) – fot. nr /8/

Mace of Field Marshal Michał Wiśniowiecki,
Poland, Armenian work XVII th century, (Czartoryskis collection, Cracow)

z nich miał długość i formę dostosowaną do ochrony przed deszczem. O takim przeznaczeniu ubioru informują często źródła pisane, które równocześnie podają, iż... „kopie-

to buty z ażurowym zdobieniem wybijanym na skórze żelazną sztancą. Po wprowadzeniu mody węgiersko-polskiej, za panowania Stefana Batorego noszone były „półbot-

niaki od deszczu” szyto zwykle z lazurowej karazji, najczęściej podszywając je kirem (sukno najgorszego gatunku). W inwentarzu ubiorów króla Stefana Batorego jak i wielu inwentarzach mieszczańskich są wzmianki o kopieniakach i półkopieniaczach. Oba te ubiory były do siebie podobne, z tym jednak, że półkopieniacze były krótsze.

Istotnym szczegółem uzupełniającym polski strój narodowy były nakrycia głowy, wykazujące duże zróżnicowanie formy i wykończenia. Najczęściej zakładano kolpaki, czapki z obrzeżeniem futrzanym i aksamitną główką o różnej wysokości lub odstającym od główki i rozciętym na przodzie, czasem z kitą czarnych czaplich lub strusich piór, a także czapki filcowe, tak chętnie noszone przez Stefana Batorego. W okresie rządów tego władcy rycerską ozdobą czapek z futrem były **szkofie** przeniesione z mody węgierskiej, wykonywane w technice filigranu z cennych metali i wysadzone kamieniami.

Obuwie męskie ulegało w ciągu XVI w. różnym zmianom. Na początku stulecia forma obuwia była jeszcze na przodzie spiczasta, ale dostosowana do długości stopy. Potem przyjęła się forma o szerokich przodach, znana z mody niemieckiej pierwszej ćwierci stulecia. Do sukiennych ubiorów zdobionych nacinankami powierzchni dostosowywano również obuwie, które polscy szewcy nazywali „botkami siekanymi”. Były

ki” szyte z safianu żółtego lub czerwonego o wysokim obcasie z podkówką lub buty z cholewą miękką, dość wąską, sięgającą do kolan, do których wpuszczano wąskie spodnie, szyte z ciemnego sukna (tzw. husarskie).

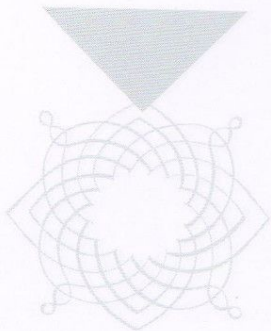
Koniec XVI i początek XVII wieku był okresem wyjątkowej różnorodności w polskim ubiorze i zacierania się różnic pomiędzy ubiorami poszczególnych stanów. W narodowym stroju mieszczan, szlachty, senatorów i dworu występowały nieznaczne tylko różnice, a jedynie od stopnia zamożności zależało, czy strój był ozdobniejszy i bogatszy, czy też nie. Nic dziwnego, że prawy rycerz S. Starowolskiego żali się: „Nie możemy rozoznać w rysiach organisty od senatora ani w bławacie rzemieślnika od szlachcica”.

Renesansowe ubiory kobiece były bez porównania uboższe od męskich. Kobiety co prawda naśladowały mężczyzn w ich sposobie ubierania, ale mimo to nie widać w ich odzieży tak dużej inwencji ani różnorodności form. Ogół kobiet, a zwłaszcza szlachcianek zamieszkałych w swych wiejskich posiadłościach, pozostawał długo poza sferą oddziaływania mody europejskiej. Pierwsze nowości renesansowej mody włoskiej w jej najpiękniejszej formie przekazała Polkom królowa Bona Sworza żona Zygmunta Starego. Jednak polska moda kobieca w tym okresie tylko wier-

which later found more followers in Poland.

In the second half of the 16th century garments fashioned after eastern designs were so popular that they became the prototype for the then forming Polish national attire, made up of a *żupan*, *kontusz*, silk sash and high boots. The attire was complemented with shaved backs of heads and long, hanging moustaches. The trend of shaving heads came to Poland by means of Hungary and in the second half of the 16th century became popular among the nobility. The eastern attire appealed to many with its exoticness, but also provided comfort in every day wear and was suited to our climate conditions.

Żupans began to be worn in Poland from the mid 16th century – the first mention about them comes from 1542. They had a high collar at the back, narrowing down to a thin strip in the front. That kind of collar was known earlier in Hungary. *Żupans* for everyday wear were made from cloth and lighter wool fabrics, whereas their representative versions were made from damask. The *żupan* was completed with the *delia*, which was worn over it. The *delia* was different to its earlier versions in such a way that the front part was a close fit to one's body and could always be fastened. The earliest variations had no sleeves and were fastened under the neck with a row of buttons or a clasp. Usually sleeves in *delias* were for decoration only – they hung down from the shoulders, were rather narrow and longer than necessary. An important part of the attire was the collar, the size of which determined the character of the attire. The larger the collar was, the more elegant the *delia* was. So it was not surprising that men who cared greatly about their looks exaggerated the collars, which started to become ridiculed. Even one of our greatest poets, Jan Kochanowski, asked whether the collar was part of the *delia*, or if the *delia* was part of the collar? Similar

to the majority of the renaissance attires, *delias* were made from and lined with various fabrics, depending on the wealth of the owner and climate conditions. *Delias* stood out with vivid colors and bold color combinations of the outer layer and lining. For a greater effect they were finished off with trims, ornamental loops and precious buttons, which sometimes were true capital investments. Located on the front of the *delia* were two vertical slits that allowed the wearer to protrude his hand through the garment or to rest it on the handle of his sabre. Apart from representative *delias* with large collars there were also shorter versions the length of a *żupan*. They usually lacked a collar and had sleeves that reached only as far as the elbows. *Delias* were worn on top of undergarments, placed loosely on the shoulders and fastened around the neck or with the right sleeve on the arm and the left one loosely hanging from the shoulder and also fastened around the neck.

Attires that were imported during the reign of Stefan Batory was the *kopieniak*, deriving from the Turkish word for raincoat, probably in two versions. One was long, designed for protection from the rain and the other shorter, called a *half-kopieniak*.

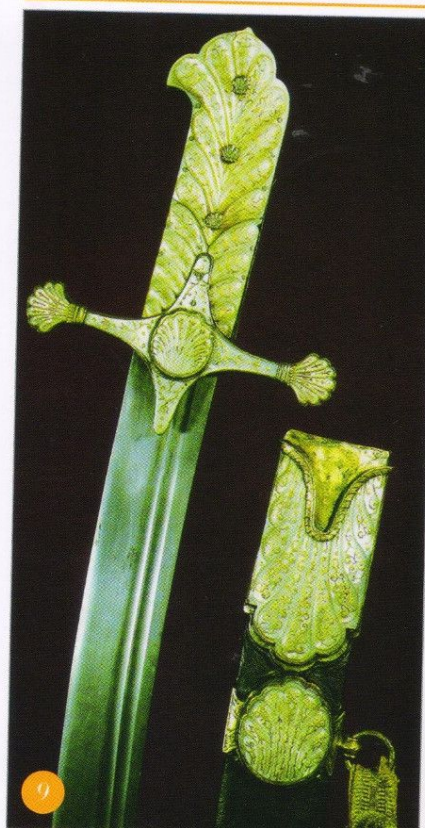
A significant detail complementing the Polish national attire were hats, which were extremely diversified. The most common was the *kolpak*, a hat with fur trimmings and a velvet cap of various height, sometimes with a crest of heron or ostrich feathers, as well as felt hats, worn often by Stefan Batory. During his reign hats were decorated with *szkofie*, a trend brought from Hungary, made from valuable metals and studded with precious stones.

Male shoes underwent various changes in the 16th century. At the beginning of the century the fronts were spikey, but of the length of one's foot. Later the trend changed to wide fronts, known from German

Karabela, Polska I połowa XVIII w. – fot. nr 9/
Karabela, Polish sword, Poland, 1st half of XVIII century
Stanisław Tęczyński – T. Dolabella – fot. nr 10/

nie kopiowała ubiory dworów zachodnich, wnosząc do nich czasem lokalne szczegóły i wzorce tradycyjne – nie zawsze szczęśliwie je kojarząc.

wszystkie dziedziny kultury, w tym politykę, obyczaje towarzyskie, strój, poglądy etyczne i społeczne i wreszcie zainteresowania umysłowe. W ciągu XVII w. nastąpił

Barok XVII /XVIII wiek
– Czas czerwonych kontuszy i złotych pasów

Wiek XVII jest określany w kulturze europejskiej mianem baroku. Bardziej jednoznacznie rozumiany jest dzisiaj termin „styl barokowy”. Wszelkie znamiona tego stylu w malarstwie, architekturze, a nawet ubiorze sprowadzają się do wspólnego mianownika: jest nim brak prostoty i naturalności, polegający na dążeniu do wyrafinowanego zdobnictwa i niesłychanego przepychu. Efekty te uzyskiwano dzięki gromadzeniu kontrastów, wyrażających się między innymi w śmiałym zestawieniu barw i szczegółów dekoracyjnych.

Szlachta polska w okresie baroku kładła szczególny nacisk na orientalizację smaku artystycznego, co było widoczne zarówno w sztuce dekoracyjnej, jak i w ubiorach. Ogłosiła się ona „narodem polskim”, wyłączając od udziału we wspólnocie narodowej inne stany. Ta ideologia narodu szlacheckiego, zwana sarmatyzmem, obejmowała

największy rozkwit mody polskiej, a jej popularność objęła nie tylko sfery szlacheckie, ale także mieszczańskie. Moda polska w pierwszej połowie XVII w. przechodziła pewne zmiany, które wyraźnie przekazują źródła pisane. Poza popularnymi *deliami*, w latach 1585–1630 krótkimi i bez kołnierzy, pojawia się w inwentarzach nazwa **kontusza** dla wierzchniego ubioru noszonego na *żupanie*, zanotowana po raz pierwszy w krakowskim urzędowym cenniku robót krawieckich z 1648 roku. Na podstawie tekstu można przypuszczać, że moda kontuszowa ukształtowała się kilka lat wcześniej. Świadczy o tym zachowany ubiór Stanisława Daniłowicza z roku 1640, o równomiernym dookoła układzie fałdów, wykończony na linii zeszycia jedwabną lamówką. Atlasowy ubiór Daniłowicza ma typowe dla późniejszych kontuszy szerokie rękawy wszyte w szerokie wykroje pach i niski kołnierzyk zapięty na dwa guziczki pasmanteryjne. Jest to niewątpliwie jeden z pierwszych kontuszy polskich. Nazwa przyjęła się w inwentarzach dopiero wtedy, gdy stał się on po-

Rząd koński typu tureckiego, Polska XVII w. – fot. nr 11/

Harness of Turkish style, Poland XVII century

pularny, a moda kontuszowa powszechna.

Podstawową cechą różniącą kontusz spośród innych ubiorów jest sposób mo-

nie krępujące ruchów, krótkie, sięgające do kolan kopieniaki z rękawami i kołnierzem. W latach siedemdziesiątych moda naszywania pętlic na kontuszach wygasła. Poja-

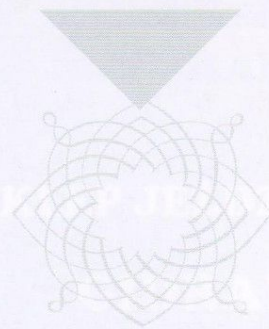

delowania jego tyłu, który nadaje regularny układ fałdów w tyle i na bokach, szerokość pozwala zaś na dużą swobodę ruchów. Warto zaznaczyć, że takiego kroju nie spotykamy ani w ubiorach wschodnich ani w modzie zachodniej. Ubiór polski XVII stulecia był zorientalizowany jedynie w szczegółach (broń, pasy, ozdoby), ale nie całkowicie, o czym świadczą nagromadzone w nich elementy rodzime, widoczne w kroju i wykończeniu. Istotnym szczegółem wykończenia kontusza były pętlice; aż dwanaście pętlic z guzami miał kontusz ze zwiśającymi rękawami, z połowy wieku, należący do Aleksandra Jabłonowskiego. Moda stosowania bogatej dekoracji pasmante-ryjnej objęła w XVII wieku nie tylko kontusze, ale również reprezentacyjne delie hetmańskie, widoczne na portretach hetmana wielkiego koronnego Stanisława Koniecpolskiego oraz Stefana Czarnieckiego. Pasmanteryjnymi pętlicami wykańczano również **ferreze** z dekoracyjnymi wiszącymi rękawami i niskimi stojącymi kołnierzami, których moda ustaliła się w Polsce około 1630 roku, oraz

wiły się natomiast gęsto naszywane drobne guzy jaspisowe lub też splatane jedwabiem lub nitką metalową. Tylko najzamożniejsi zdobili swe ubiory guzami misternie wykonanymi techniką filigranu, w które dla większego efektu wprawiano barwne kamienie, zwłaszcza turkusy i korale.

Ważnym elementem wykończenia ubiorów polskich były wspomniane już zakładane na kontusz pasy. Sposób ich noszenia nie był jednak obojętny, bo szlachcie przysługiwało prawo przewiązywania pasa na kontuszu, mieszczanom na żupanie.

Ubiorowi polskiemu swego smaku dodawała noszona przy nim broń oraz rząd konia, które już od XVI wieku nabrały cech kostiumowych i były istotnym uzupełnieniem stroju męskiego. Wykorzystywano ją z artystyczną wręcz precyzją, czego najjaśkrawszym potwierdzeniem były **karabele**, bogato ornamentowane pod wpływem wschodniej sztuki złotniczej, z rękojeścią złożoną lub z masy perłowej wysadzanej drogi-ami kamieniami. Noszenie za pasem broni siecznej, mimo iż prawnie przysługi-

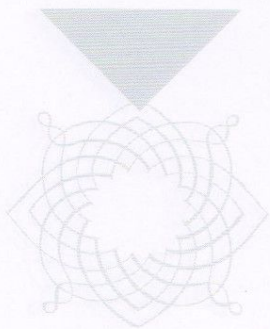
fashions of the first quarter of the century. Another interesting shoe type were "slashed boots". They were boots with open-work ornamentation. Later on came Hungarian-Polish fashion under the reign of Stefan Batory, which brought half-boots from yellow or red goat leather with a high heel or "horse-shoe", or with soft boot calves, narrow, reaching up to the knee, worn on top of narrow trouser legs.

The turn of the 16th and 17th century was an era of a great diversity in Polish attire and the blurring of boundaries between social classes. There were only slight differences between the garments of townsmen, nobility, senators and royals and only the wealth of the owner determined the type of material and ornaments used. No wonder that the knight of S. Starowolski complains: "We can't tell apart an organist in lynx fur from a senator nor a craftsman in blue silk from a nobleman".

Women's garments in the renaissance were much less decorative than the men's. Although women imitated the men's way of dressing, still their attires do not display such inventiveness or variations of forms. The majority of women, especially nobility living in country estates, long remained uninfluenced by European fashions. The first novelties of renaissance Italian fashion in its most beautiful form were brought to Polish women by Queen Bona Sforza, the wife of Sigismund I the Old. Yet the Polish female fashion just copied designs from western courts, sometimes incorporating some local details and traditional designs – not always in a tasteful way.

The baroque, the 17th/18th century – the era of red kontuszses and gold sashes

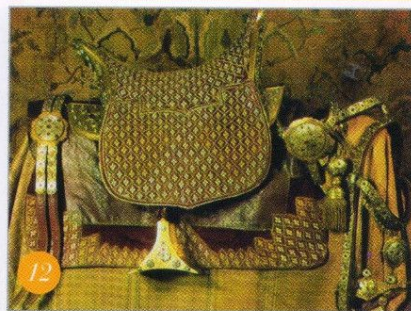
The 17th century is described in the European culture as baroque. The term "baroque style" is under-

stood today as a lack of simplicity and naturalness, an excess of decorations and ornamentations. These effects were achieved by gathering contrasts, for example placing bold colors next to each other with ornamental details.

During the baroque era Polish nobility had a great fondness for oriental designs, which was visible both in art and attires. The noblemen declared themselves as "the Polish nation", excluding other classes from being part of this group. This ideology, called Sarmatism, included all fields of culture, politics, customs, attire, ethics and opinions. The 17th century saw the greatest development of Polish fashion and its popularity encompassed not only the nobility class, but also townsmen. The Polish fashion in the first half of the 17th century underwent some changes, which are depicted in written sources. Apart from the popular *dellias*, short and without collars during 1585–1630, appears the term of *kontusz* for an outer wear worn on top of the *żupan*, mentioned for the first time in a price list of tailor services from 1648 in Cracow. Basing on that text we can assume that the *kontusz* trend formed itself several years earlier. Attesting to this is the attire of Stanisław Daniłowicz from 1640, retained till this day, which has typical for later *kontuszes* wide sleeves with large armholes and a low collar fastened with two small buttons. It is without a doubt one of the first Polish *kontuszes*. The term started appearing in the inventories when the attire became popular and the *kontusz* trend spread across the country.

The fundamental difference between the *kontusz* and other garments is the manner in which the back is fashioned, with a regular pattern of pleats at the back and on the sides, whereas the width allows freedom in movement. It must be mentioned that such a design is not found in eastern nor west-

wało tylko stanowi szlacheckiemu i członkom magistratów, stało się zwyczajem i tradycją obowiązującą także wśród bogatego i średniozamożnego mieszczaństwa. Do szat reprezentacyjnych noszono w XVII wieku buławy, czekany i buzdycany zdobione złotem i inkrustacjami w stylu orientalnym. Broń ta była oznaką nie tylko bogactwa, ale także świadczyła o sprawowaniu władzy wojskowej.

Fryzury i nakrycia głowy w ubiorze polskim były kontynuacją mody końca XVI wieku. O ile w pierwszej połowie XVII wieku można było spotkać starszych mężczyzn z włosami nie podgolonymi to około połowy stulecia nawet senatorskie głowy były uczesane z czubem i podgolone. W latach siedemdziesiątych przyjęła się fryzura znana z portretów króla Jana III Sobieskiego – gładko szcieszana, podgolona na bokach i w tyle. Fryzura ta przetrwała wraz z modą kontuszną do końca XVIII wieku. Podgolone czupryny polscy Sarmaci zakrywali najczęściej czapkami z futrzanymi wylogami, rozciętymi na bokach i na przodzie, często z pękiem czaplich piór.

Uzupełnieniem ubioru narodowego były wysokie buty, szyte według mody Wschodniej, z miękką, różnej wysokości cholewą z podkówką zastępującą obcas. Przy stroju odświętnym noszono obuwie z barwnych przeważnie żółtych i czerwonych skór safia-

nowych lub kurdybanowych albo baczmagi – bez obcasów, z safianu żółtego, czerwonego lub zielonego przyozdabiane złotymi nićmi.

O ile mężczyźni gustowali w stroju narodowym, uważając go za najbardziej reprezentacyjny, zamożne kobiety wołały kopiować w swych ubiorach wzory zachodnie. Było to może wyrazem protestu skierowanego przeciwko nie odpowiadającemu kobietom rubasznemu ideałowi polskiego sarmaty. Poprzez unikanie wzorów ubiorów męskich, pragnęły zmienić nie tylko modę męską, która była wytworem kultury sarmackiej, ale przede wszystkim chciały wpłynąć na zmianę sarmackich przyzwyczajenia swoich mężów, a jak wiadomo „koń, szabelka i butelka to szlachcica miłośnika wielką”.

Rozpowszechnienie się narodowego stroju polskiego w XVIII wieku miało dla kultury polskiej niebagatelne znaczenie. Na tradycję tego stroju powoływać się będą następne pokolenia podkreślając w nim znamiona polskości, dzięki czemu stanie się on uewnętrznieniem patriotycznej postawy i szcunku dla przeszłości. ■

CZĘŚĆ 2 – wiek XIX do współczesności – pokaże rolę polskiego stroju narodowego w stuleciu walki o odzyskanie niepodległości oraz spuściznę kulturową tradycji ubioru narodowego w czasach współczesnych – między innymi poprzez rozgrywanie konkursów kostiumowych w stroju polskim dla koni czystej krwi arabskiej.

Siodło i rządk konia; Polska XVII w. – fot. nr 12/

Saddle and harness of the horse, Poland, XVII century

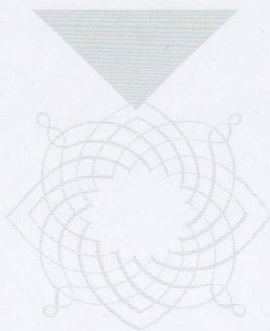
Jeźdźcy w stojach polskich – Jan Matejko – fot. nr 13/

The riders in Polish costumes – Jan Matejko

Stanisław Krasieński – Daniel Schultz,

ok. 1653, (zbiory wilanowskie) – fot. nr 14/

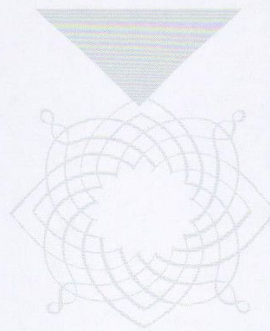
Stanisław Krasieński – Daniel Schultz, ok. 1653, (Wilanów Palace collection)

ern fashions. The Polish attire of the 17th century had only oriental details (weapons, sashes, ornaments), but also included many indigenous elements, both in design and finishes. An important part of the *kontusz* were ornamental loops: as many as 12 (with buttons) were sewn on a *kontusz* with loosely hanging sleeves, from the mid century, owned by Aleksander Jablonowski. The trend of using rich decorations in the 17th century was not only limited to the *kontuszes*, but also included representative hetman *delias*, as seen in the paintings of Grand Crown Hetman Stanisław Koniecpolski and Stefan Czarniecki. Ornamental loops were also sewn on *ferezjas* with decoratively loose hanging sleeves and short, upright collars, which became popular in 1630 and short *kopieniaks* with sleeves and a collar that also allowed freedom of movement. In the 70s the trend for loops disappeared. In their stead came closely sewn jasper or silk buttons. Only the wealthiest decorated their garments with metalwork buttons with colorful stones, especially turquoise and coral.

An important element of finishing touches in Polish garments were the afore mentioned sashes. Yet they couldn't be tied in just any way – noblemen could tie a sash on the *kontusz*, whereas the townsmen – on a *żupan*.

Additional flavors to the Polish attire were added by the carried weapons and horse tack, which from the 16th century were more ornamental and became a significant completion of the male attire. The most common were *karabelas*, light sabres richly decorated according to eastern fashion, with a golden handle or mother of pearl with valuable stones. Carrying sabres at one's side was only entitled to nobility and magistrate members, but became a custom also among the wealthy and average townsmen. Other types of weapon were also carried – not only did

they show the wealth of the owner but also their military position.

Hairstyles and hats in the Polish attire were the continuation of fashions from the end of the 16th century. Though in the first half of the 17th century you could find older men with longer hair, around mid century all heads were shaved at the back and had a high crest. In the 70s the dominant hairstyle was one known from the portraits of John III Sobieski – smoothly combed back, shaved at the sides and at the back. This hairstyle lasted with the *kontusz* trend until the end of the 18th century. These shaved heads were capped by fur hats with slits on the sides and front, often with a cluster of heron feathers.

The attire was finished off with high boots, made according to eastern fashion with soft calves and a "horseshoe" instead of a heel. Gala attires had boots from red and yellow goat leather or *baczmagas* – boots with no heel, made from yellow, red or green goat leather, decorated with gold threads.

As much as men were fond of the Polish national attire, considering it the most representative, wealthy women preferred to copy western designs. It was perhaps a way of protesting against the coarse Polish Sarmatian, which Polish women did not like. By avoiding designs of male garments they wanted to change not only the male fashions, which were a creation of Sarmatian culture, but change the ways of their husbands.

The prevalence of the Polish national attire in the 18th century had a considerable significance for Polish culture. Future generations will reference this style, emphasizing its Polish identity, thanks to which it will become the manifestation of patriotism and respect for the past. ■

PART 2 – the 19th century to modern times – will show the role of the Polish attire during the 100 year long fight for independence and the cultural heritage of the national attire in modern times – among others by holding costume competitions in Polish national costume for Arabian horses.